

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ: ΝΕΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Χρυσούλα Καραντζή

Κέντρο Ερεύνης Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών

karantch@academyofathens.gr

Abstract

The traditional study of dialectology was once focused on regional dialects but has evolved to include social and geographical placement. The necessity for dialectologists to improve sampling procedures is the result of shifting study from rural areas to urban areas. In the past, rural populations have tended to be homogeneous and stable but today's urban groups tend to be heterogeneous and mobile. The aim of this paper is to show where traditional work in dialectology has proven inadequate. It also outlines the specific areas where sociolinguistics can make a substantial contribution.

1. Τι είναι Γλωσσογεωγραφία;

Η γλωσσογεωγραφία ξεκίνησε στο τέλος του 19^{ου} αι. με τους γλωσσικούς άτλαντες της Γαλλίας από τον Jules Gilliéron (*Atlas Linguistique de la France* 1902-1910) και της Γερμανίας από τον Georg Wenker (*Sprachatlas des Deutschen Reichs* 1876-1887). Οι τεχνικές τελειοποιήθηκαν στην Αμερική με τον γλωσσικό άτλαντα των Η.Π.Α. και τα έργα που ακολούθησαν (Kurath et al. 1939-1943, Kurath 1949, Kretzschmar et al. 1994, Carver 1989). Πρόσφατα το ενδιαφέρον των γλωσσολόγων έχει στραφεί στις κοινωνιολέκτους, τους αστικούς πληθυσμούς, συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων ή επαγγελμάτων και τρόπου ζωής. Το πέρασμα από τη γλωσσογεωγραφία στην κοινωνιογλωσσολογία διατυπώθηκε ως εξής: from the dialectology of isolation to the dialectology of interaction (=από τη διαλεκτολογία της απομόνωσης στη διαλεκτολογία της αλληλεπίδρασης). Ειδικά στις Η.Π.Α. πολλές έρευνες έχουν γίνει στο χώρο των Black English (τη διάλεκτο των Αφροαμερικανών) και την Μ. Βρετανία για την κοινωνική διαστρωμάτωση της διαλεκτικής ποικιλίας από τους W. Labov (1966, 1997), L. Milroy (1987, 1993), P. Trudgill (1984, 1991, 1999), W. Wolfram (1974, 2006) και άλλους ερευνητές.

Γλωσσογεωγραφία είναι η συστηματική έρευνα της γλώσσας μιας χώρας, που με τη βοήθεια ειδικών ερωτηματολογίων, με κατάλληλα επιλεγμένες φράσεις και λέξεις, εξακριβώνει την ιδιοματική χρήση σε όσο γίνεται περισσότερα αντιπροσωπευτικά μέρη της (Coseriu 1982). Τα ισόγλωσσα (ισόγλωσσοι, ισόγλωσσες γραμμές) συγκεντρώνουν και σημαδεύουν σε ένα γεωγραφικό χάρτη, τη γεωγραφική περιοχή και την έκταση του

γλωσσικού φαινομένου. Η σύγκριση των ισογλώσσων για τα διάφορα γλωσσικά φαινόμενα, που συγκεντρώνονται στο ίδιο γλωσσογεωγραφικό χάρτη δίνει μια εικόνα της κατανομής των διαλεκτικών φαινομένων μέσα στον ίδιο τόπο.

Από τη γλωσσογεωγραφία μαθαίνουμε ότι κάθε γλωσσική περιοχή τέμνεται από τις ισόγλωσσες προς διαφορετικές κατευθύνσεις που δεν συμπίπτουν. Συχνά όμως πολλές συμπυκνώνονται σε ισογλωσσικές δέσμες και οι γεωγραφικές ζώνες που περικλείουν δείχνουν τα σύνορα ενός ιδιώματος.

Οι λόγοι που ορίζουν τοπογραφικά τη διαμόρφωση των ιδιωμάτων είναι πολλαπλοί (Τριανταφυλλίδης 1938): γεωγραφικοί, σχετικοί με τη διαμόρφωση του εδάφους, που διευκολύνει ή όχι την επικοινωνία (βουνά, θάλασσα, κλπ.), διοικητικοί ή πολιτικοί που αναγκάζουν τους κατοίκους να έρχονται σε επαφή με τα ίδια κέντρα, ή εποικιστικοί (προσφυγικές εγκαταστάσεις, μετακινήσεις, διασπορά, επαφές με ντόπιο πληθυσμό και αλληλοεπίδραση ιδιωμάτων).

Η γεωγραφική μέθοδος αποτελεί μια από τις μεγάλες κατακτήσεις της γλωσσικής επιστήμης του 20^{ου} αιώνα. Αρχικά συλλαμβάνεται ως μια προκαταρκτική δραστηριότητα για τη συλλογή και καταγραφή του υλικού, τελειοποιώντας τις μεθόδους άμεσης έρευνας (στην αρχή καταγραφή με μολύβι, αργότερα μαγνητοφώνηση, από το 1960 και μετά και κατά το δυνατό πληρέστερη μεταγραφή) της πολύμορφης πραγματικότητας της ομιλίας και προσφέροντας τους γλωσσικούς άτλαντες, ισχυρά όργανα και συγχρόνως πηγές για τους γλωσσολόγους.

Στις επόμενες φάσεις της πέτυχε, μέσω της ερμηνείας των χαρτών αυτών, να καταρρίψει δόγματα, να επαληθεύσει υποθέσεις και να φέρει στο φως νέα δεδομένα, διευκρινίζοντας και τροποποιώντας μια σειρά από προβλήματα, τα οποία κατανοούνται σήμερα πολύ καλύτερα χάρη στη γλωσσογεωγραφία.

Πιο συγκεκριμένα, η γλωσσογεωγραφία συνέβαλε στο να δείξει πως η γλωσσική μεταβολή ξεκινά από το άτομο που μιλά και η εξάπλωσή της εξαρτάται από κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες. Ακόμα ότι σε μία γλώσσα δεν υπάρχουν ταυτόχρονες μεταβολές, που οφείλονται σε άγνωστες φυσιολογικές ή βιολογικές αιτίες.

Οι φωνητικές μεταβολές διαδίδονται μαζί με τις λέξεις και κάθε φαινόμενο έχει τη δική του περιοχή διάδοσης, ανάλογα με την αρχαιότητά του και ανάλογα με την αποδοχή που είχε στο συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον. Τα γλωσσικά φαινόμενα (φωνητικά, γραμματικά, λεξιλογικά) περνούν από τη μία γλώσσα στην άλλη. Οι λέξεις είναι πολιτιστικά προϊόντα που συνοδεύουν κατά την εξάπλωσή τους τις έννοιες και τα αντικείμενα του πολιτισμού.

Κάθε λέξη, κάθε γλωσσικός τύπος έχει τη δική του ιστορία και με αυτόν τον τρόπο έχει συμβάλει στην τροποποίηση της ίδιας της σύλληψης της γλώσσας, που δεν είναι παρά η ιστορία ενός πλούσιου και συνεχούς παιχνιδιού, ανάμεσα στο νεωτερισμό και τον συντηρητισμό, ανάμεσα στη συγκεκριμένη ομιλία ενός ατόμου που πραγματώνει μια

ιστορική παράδοση και τη γλώσσα μιας ιστορικής κοινότητας, που τροφοδοτείται συνέχεια από ατομικές γλωσσικές πράξεις.

Η ίδια η ατομικότητα μιας γλώσσας μέσα σε ένα σύνολο συγγενών ιδιωμάτων καθορίζεται ανάλογα με τις διάφορες ροπές της έντασης μεταξύ νεωτερισμού και αρχαϊσμού. Στον ίδιο αυτό χώρο, με την ώθηση της διαλεκτολογίας, έχει μεταβληθεί η τεχνική ανασύνθεσης ατεκμηρίωτων γλωσσικών φάσεων, καθώς έχουν ενισχυθεί και αποσαφηνιστεί οι αρχές της χρονολογικής σχέσης ανάμεσα σε «ισοδύναμες φάσεις», οι αρχές των παρεμβολών και των συμπτώσεων ανάμεσα στα φαινόμενα της ίδιας γλώσσας ή διαφορετικών γλωσσών, οι αρχές της μη γραμμικής αλλά στρωματικής εξέλιξης καθώς και η έννοια της «γλωσσικής συγγένειας».

Τέλος, η ίδια η έννοια της γλώσσας έχει αλλάξει περιεχόμενο χάρη στο «ισόγλωσσο», έννοια που εισήχθη στη γλωσσική επιστήμη από το πεδίο της γλωσσογεωγραφίας. Η γλώσσα δεν μπορεί πλέον να θεωρηθεί ως ένας αυτόνομος οργανισμός μακριά από τους ανθρώπους που τη μιλούν παρά μόνο ιδεατά, ως «σύστημα ισογλώσσων», που συγκροτείται με βάση συγκεκριμένη ομιλία και ιστορικά ως ενότητα και συνέχεια μιας γλωσσικής παράδοσης μιας ορισμένης κοινότητας.

Η συλλογή υλικού και οι άτλαντες, ως όργανο και πηγή έρευνας, προσέφεραν μεθόδους περιγραφής αλλά και ερμηνείας των γλωσσικών φαινομένων, π.χ. των μεταβολών και της διάδοσής τους, του νεωτερισμού και του συντηρητισμού, της ατομικότητας και της συλλογικότητας στη γλώσσα. Οι ερμηνείες αφορούν βέβαια κυρίως τις οριζόντιες (τοπικές/γεωγραφικές) και όχι τις κάθετες (κοινωνικές) ποικιλίες μιας γλώσσας. Επιβάλλουν δε την εκπόνηση ειδικών διαλεκτολογικών μελετών για τα διάφορα τοπικά ιδιώματα αφού δεν αποτελούν εξαντλητικές γλωσσικές περιγραφές.

2. Οι αδυναμίες της γεωγραφικής μεθόδου

Η γεωγραφική μέθοδος δεν ερμηνεύει ασφαλώς τα πάντα και δεν θα πρέπει να θεωρείται πανάκεια για όλα τα γλωσσικά ζητήματα. Οι χάρτες δεν αποδίδουν μια γλώσσα στο σύνολό της. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στην τεχνητή επαφή ομιλητή-ερευνητή και του προκαθορισμένου ερωτηματολογίου αλλά κυρίως στο ότι αφορά μία μόνο ιστορική στιγμή της ομιλίας. Η «οριζόντια ποικιλία» δεν είναι βέβαια ολόκληρη η γλωσσική ποικιλία. Υπάρχει και η «κάθετη» ποικιλία, ανάμεσα σε κοινωνικά και πολιτιστικά στρώματα και στην ομιλία ενός και του ίδιου ατόμου, ανάλογα με τις διάφορες καταστάσεις και τις διάφορες στιγμές της έκφρασης.

Στις περιγραφές με βάση τις ισογλώσσους γίνεται διάκριση μεταξύ περιοχών όπου εστιάζεται ένα γλωσσικό χαρακτηριστικό (focal area), από την οποία εξαπλώνεται σε γειτονικές περιοχές και άλλων που διατηρούν αναλλοίωτα χαρακτηριστικά (relic area),

μένοντας ανέπαφες από γειτονικές μεταβολές. Τέλος, υπάρχουν περιοχές που μαρτυρούν μια μετάβαση (transition) από ένα χαρακτηριστικό σε ένα άλλο.

Στις περισσότερες περιπτώσεις ωστόσο, οι ισόγλωσσοι που χαράσσονται με βάση μεμονωμένα χαρακτηριστικά τέμνονται μεταξύ τους με τρόπο ώστε να μην ορίζουν με σαφήνεια μια διαλεκτική περιοχή. Όπως παρατηρεί ο Hudson (1996: 39) οι διάλεκτοι δεν καθορίζονται με βάση τη χρήση ή όχι ενός μεμονωμένου στοιχείου, γεγονός που καθιστά τη χρησιμότητα των ισόγλωσσων αμφίβολη. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν οι πηγές στις οποίες βασίζεται μια γλωσσογεωγραφική μελέτη είναι παλαιότερες, η ύπαρξη των ισόγλωσσων δεν επαληθεύεται με ασφάλεια από την πραγματική γλωσσική επικοινωνία.

Ότι καταγράφεται στους χάρτες αποδίδει μόνο κατά προσέγγιση την ομιλία. Επιπλέον υπάρχει ο κίνδυνος να συναντά κανείς αυτό που αναζητά: αρχαιότητα/συντηρητισμό αν διαλέγει ηλικιωμένα άτομα που αντιστέκονται στον νεωτερισμό· ή νεωτερικότητα/καινοτομία, προσαρμογή και εξάπλωση της κοινής από νέους ομιλητές. Σημειώνει σχετικά ο Κοντοσόπουλος (1988): « [Οι έννοιες] τις οποίες περιέλαβα στο Ερωτηματολόγιο του Άτλαντος φρόντισα να είναι γνωστές και να χρησιμοποιούνται στον αβίαστο λόγο του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού του νησιού και όχι μόνο στο λόγο των υπερηλίκων. Με τον τρόπο αυτό περιόρισα κάπως τον παρελθοντολογικό χαρακτήρα του αναπόφευκτα παρουσιάζουν οι διαλεκτολογικές εργασίες».

Οι γλωσσικοί άτλαντες δεν μπορούν να προσφέρουν μια εξαντλητική περιγραφή της ομιλίας και γι' αυτό δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τις ειδικές διαλεκτολογικές μελέτες. Οι ενδείξεις χώρου που παρέχουν οι χάρτες δεν αντικαθιστούν την ιστορική τεκμηρίωση και η μηχανική γνώση κατανομής των τύπων σε μια περιοχή δεν προσφέρει και γνώση των όρων της ζωής, κοινωνικών και πολιτιστικών, οι οποίοι περιβάλλουν και εν μέρει προσδιορίζουν την ομιλία. Ο Κοντοσόπουλος υπογραμμίζει για τον Γλωσσικό Άτλαντα της Κρήτης (1988): «Τα σημεία έρευνας επιλέχθηκαν με κριτήρια γεωγραφικά, δημογραφικά και γλωσσικά. Αν το δίκτυο σημείων έρευνας ήταν πυκνότερο πολλοί χάρτες θα παρουσίαζαν μεγαλύτερη ποικιλία τύπων».

Στην ιστορία της γλωσσολογίας, η γεωγραφική μέθοδος έχει συμβάλει στην ενίσχυση και δικαιολόγηση της αντίθεσης προς ορισμένες ρητές ή υπονοούμενες αρχές των Νεογραμματικών, όπως η αρχή της ανεξάρτητης ύπαρξης της γλώσσας πέρα από την ομιλία, η αρχή των διαλεκτικών ορίων και η αρχή της γενικότητας και της απόλυτης ισχύος των φωνητικών νόμων. Η αντίθεση ωστόσο αυτή δεν θα μπορούσε να είναι απόλυτη.

Η γλωσσογεωγραφία δεν μπορεί να παρακάμψει την ανάγκη ενός αντικειμενικού κανόνα. Απορρίπτοντας την καθολική ισχύ των φωνητικών νόμων των Νεογραμματικών, εισήγαγε των κανόνα της συνέχειας των περιοχών. Η ασυνέχεια είναι κάτι που απαιτεί ερμηνεία σε κάθε περίπτωση, όπως και οι εξαιρέσεις στην εφαρμογή των νόμων των Νεογραμματικών.

Οι τύποι δεν ταξιδεύουν μόνοι τους (Coseriu 1982). Έρχονται σε επαφή με έναν ομιλητή μέσω της ομιλίας ενός άλλου ομιλητή με επαφές που δεν προϋποθέτουν συνέχεια των περιοχών, αφού τα άτομα πηγαίνουν από μια περιοχή στην άλλη με όλες τις γλωσσικές τους συνήθειες αλλά και με γλωσσικές επαφές. Μια κοινή γλώσσα δεν εξαπλώνεται με μηχανική ακτινοβολία από ένα μόνο κέντρο, π.χ. την πρωτεύουσα ή μητρόπολη, αλλά μπορεί να διαδίδεται συγχρόνως από όλα εκείνα τα κέντρα στα οποία χρησιμοποιείται.

Μία άλλη βασική αδυναμία της γλωσσογεωγραφικής μεθόδου είναι το ότι βασίστηκαν σε πληροφορίες που συλλέχθηκαν αποκλειστικά από αραιοκατοικημένες αγροτικές περιοχές που θεωρούνται γλωσσικά συντηρητικές, ομοιογενείς και στατικές και πληροφορητές που ήταν στην πλειονότητά τους άντρες χαμηλής μόρφωσης με παραδοσιακές ασχολίες που δεν είχαν μετακινηθεί από τον τόπο της καταγωγής τους (Orton 1962-1967, *Survey of the English Dialects*). Αντίθετα, πυκνοκατοικημένες αστικές περιοχές που θεωρούνται γλωσσικά καινοτόμες, ανομοιογενείς και ευμετάβλητες (mobile), δεν ελήφθησαν υπόψη.

Από στατιστική άποψη, μια τέτοια έρευνα στις σύγχρονες γλωσσικές κοινωνίες φαίνεται έτσι να αγνοεί το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού. Η ηλικία, το φύλο, το επάγγελμα, η μόρφωση είναι μερικά από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των πληροφορητών που δεν μπορούν να μείνουν έξω από τέτοιες μελέτες. Οι διαλεκτολόγοι έχουν πλέον αναγνωρίσει ότι ένας αριθμός κοινωνικών μεταβλητών μπορεί να επηρεάσει τη γεωγραφική κατανομή των διαλέκτων και των ιδιωμάτων, τη διαμόρφωση της ιδιολέκτου κάθε ομιλητή, καθώς και την εγγενή ποικιλία της γλωσσικής πραγμάτωσης (Davis 1982).

Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις στις οποίες οι απαντήσεις των πληροφορητών στα ερωτηματολόγια περιλαμβάνουν παρατηρήσεις σχετικά με το πόσο παλιός είναι ένας τύπος, τη συχνότητα χρήσης του ή την καταλληλότητά του (Schneider 1988). Τα σχόλια αυτά αποδεικνύουν ότι ακόμα και σε αμιγώς διαλεκτόφωνη κοινότητα οι ομιλητές συνειδητοποιούν πλήρως τις γλωσσικές μεταβολές στο πέρασμα του χρόνου και είναι σε θέση να διακρίνουν επίπεδα χρήσης ακόμα και μέσα στο ίδιο το διαλεκτικό γλωσσικό φάσμα.

Ιδιαίτερα για την Ελλάδα ο ρόλος της εσωτερικής μετανάστευσης και των προσφυγικών ρευμάτων (Πόντιοι και Μικρασιάτες) υπήρξε καθοριστικός για τη διαμόρφωση του διαλεκτικού χάρτη, όπως σημειώνουν ο Τζιτζιλής (2000) και ο Κοντοσόπουλος (1984). Πολλές περιοχές της ελληνικής υπαίθρου αλλά και μεγάλα αστικά κέντρα δέχτηκαν διαδοχικά εσωτερικούς μετανάστες και πρόσφυγες, των οποίων το ιδίωμα ή η διάλεκτος επηρέασε και επηρεάστηκε από την κοινή, διαμορφώνοντας διαλεκτικούς πυρήνες ή νέες αστικές ποικιλίες ή υποχωρώντας απέναντι στην κοινή. Είναι ίδια η αστική γλώσσα των πόλεων της Πελοποννήσου, της Μακεδονίας, των Επτανήσων; Γλωσσικοί άτλαντες των αστικών αυτών περιοχών θα αποκάλυπταν μια πλούσια γλωσσική ποικιλία, που οφείλεται εν μέρει στη διαστρωμάτωση και την προέλευση του πληθυσμού (settlement history).

Ο προβληματισμός βέβαια για την ποιότητα του δείγματος δεν σταματά εδώ. Οι γεωγραφικές ποικιλίες δεν μπορούν να περιγραφούν επαρκώς με βάση στοιχεία του προφορικού λόγου ολιγάριθμων ομιλητών. Μεγάλες βάσεις δεδομένων με στοιχεία που προέρχονται όχι μόνο από ερωτηματολόγια και μονολεκτικές απαντήσεις αλλά και συνεχή αυθόρμητο αυθεντικό λόγο, αποτελούν ασφαλέστερο υλικό για εξαγωγή συμπερασμάτων για γλωσσικές μεταβλητές όλων των επιπέδων και ιδιαίτερα της διαλεκτικής σύνταξης για την οποία αυξάνεται διεθνώς το ενδιαφέρον (Kirk 1985). Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι σε μεγάλες σύγχρονες διαλεκτολογικές έρευνες λαμβάνεται υπόψη υλικό που προέρχεται από έρευνες προφορικής ιστορίας: δηλαδή συνεντεύξεις που δεν συλλέχθηκαν για γλωσσικούς σκοπούς.

Γλωσσικά φαινόμενα, όπως αυτό της ποικιλίας ύφους και της διακύμανσης της χρήσης μεταξύ διαφορετικών γλωσσικών τύπων από έναν ή περισσότερους ομιλητές της ίδιου ιδιώματος μπορούν να μελετηθούν και να ερμηνευθούν ικανοποιητικότερα μέσα στο νέο αυτό πλαίσιο έρευνας (Guy 1980, Cheshire 1982).

Η επιλογή των πληροφορητών (Linn 1983) είναι συχνά στην κρίση του ερευνητή: πόσο αντιπροσωπευτικός ενός ιδιώματος ή μιας διαλέκτου μπορεί να είναι ένας ομιλητής; Πού σταματάει η ιδιόλεκτος και πού αρχίζει η διάλεκτος; Ως προς την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος, η γλωσσογεωγραφία δανείστηκε στοιχεία από τις μεθόδους της κοινωνιολογικής έρευνας. Στη συγκρότηση του Γλωσσικού Άτλαντα των Ηνωμένων Πολιτειών (*Linguistic Atlas of the United States and Canada*) επιλέχθηκαν ομιλητές από τρεις ομάδες:

- 1) άτομα περιορισμένης μόρφωσης και με μικρό κοινωνικό δίκτυο (folk)
- 2) άτομα μέσης μόρφωσης και περισσότερων επαφών (common)
- 3) άτομα ανώτερης μόρφωσης και με ευρύ κοινωνικό κύκλο (cultivated).

Καθεμία από αυτές τις ομάδες περιελάμβανε δύο υποκατηγορίες:

- α) ηλικιωμένος, παρωχημένος (archaic)
- β) μεσήλικας, νεότερος, νεωτεριστικός (modern).

Η κατηγορία 1α θεωρείται, και πάλι, ότι περιλαμβάνει τους αντιπροσωπευτικούς ομιλητές της τοπικής διαλέκτου. Ωστόσο, και σε αυτές τις κατηγοριοποιήσεις, η απόφαση, για το ποιος ομιλητής ανήκει πού, έγκειται και πάλι στον ερευνητή. Προφανής είναι άλλωστε και η σχετική κυκλικότητα: ο συντάκτης του άτλαντα που προσπαθεί να αναδείξει και την κοινωνική διάσταση της γεωγραφικής ποικιλίας, έχει ήδη προαποφασίσει τις κοινωνικές ομάδες όπου ανήκουν τα υποκείμενα της έρευνας.

Ένας άλλος κίνδυνος είναι ο ερευνητής να εστιάζει στην πολλαπλότητα και την ετερογένεια και να παραβλέπει την ενότητα και την ομοιογένεια της ομιλίας. Ακόμα, να βλέπουμε αυτό που αλλάζει, παραβλέποντας αυτό που παραμένει κατά κάποιο τρόπο αμετάβλητο. Πρόκειται για τον κίνδυνο της υπερβολικής εξατομίκευσης. Από την άποψη

αυτή θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι αρχαϊσμοί και οι νεωτερισμοί ανταποκρίνονται στον χαρακτηρισμό τους αναφορικά προς κάτι: προς ένα σύνολο, μια παράδοση, έναν κανόνα.

Στη γλώσσα ο πόλος της ποικιλίας, που αντιστοιχεί στην ατομική έκφραση, είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Ωστόσο, ο πόλος της ενότητας, που αντιστοιχεί στην επικοινωνία και την αμοιβαία κατανόηση, είναι εξίσου σημαντικός. Η γλώσσα είναι δημιουργικότητα αλλά και κοινωνία/περιβάλλον, αποδοχή ενός κανόνα ιστορικού και διαχρονικού αλλά και συγχρονικού.

Η ομιλία υπάρχει μέσω των ομιλητών που σκέφτονται, αισθάνονται και ζουν σε πραγματικές συνθήκες, οι οποίες διαμορφώνουν τα λεγόμενά τους. Οι γλώσσες, ως ιστορικές οντότητες, ως συστήματα και ιδεατοί κανόνες, ως επικοινωνία και λειτουργικός σκοπός, έκφραση για κάποιον άλλο, ιστορικά αντικειμενικό πολιτιστικό στοιχείο, το οποίο υπερβαίνει το άτομο.

Για όλους αυτούς τους λόγους πρέπει πάντα να έχουμε υπόψη μας τα όρια της γεωγραφικής μεθόδου. Η γλωσσογεωγραφία δεν είναι όλη η γλωσσολογία, με τον τρόπο που η παλιά γλωσσολογία αντικαταστάθηκε από τη νέα (Σετάτος 2000). Η γλωσσογεωγραφία είναι μόνο μία μέθοδος. Ξεπερνά την προηγούμενη γλωσσολογία, τροποποιώντας τα δεδομένα εντασσόμενη σε αυτή.

3. Οι σύγχρονες μέθοδοι

Η διαλεκτολογική έρευνα, η οποία γινόταν μέχρι πρόσφατα παραδοσιακά με ποιοτικά κριτήρια κυρίως σε σχέση με ισογλώσσους, πραγματοποιείται πλέον με νέες μεθόδους. Το βασικότερο μειονέκτημα της παραδοσιακής γλωσσογεωγραφικής μεθόδου είναι ότι λάμβανε υπόψη της μόνο ένα μικρό αριθμό λέξεων ή χαρακτηριστικών. Η χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών και η συγκρότηση βάσεων δεδομένων σε μεγάλα σώματα κειμένων επιτρέπουν την εφαρμογή στατιστικών μεθόδων και ποσοτικών και ποιοτικών αναλύσεων. Οι μεταβλητές βάσει των οποίων κατηγοριοποιούνται οι γεωγραφικές ποικιλίες και τα τοπικά ιδιώματα μιας γλώσσας, εμφανίζονται όλες ως εξίσου σημαντικές, τα κοινά χαρακτηριστικά είναι επιφανειακά και συμπτωματικά, ενώ οι δομικές ομοιότητες (structural similarities) δεν αναδεικνύονται.

Η επιλογή των πληροφορητών και της γεωγραφικής περιοχής προς έρευνα, ο σχεδιασμός της συνέντευξης και των ερωτηματολογίων, η μεταγραφή του προφορικού λόγου των συνεντευξέων σε γραπτό κείμενο, η ηλεκτρονική επεξεργασία και η στατιστική ανάλυση των δεδομένων (Linn & Regal 1985) είναι ορισμένες από τις παραμέτρους που επανεξετάστηκαν προς ανανέωση της έρευνας.

Το σώμα προφορικού λόγου συγκεντρώνεται με βάση ερωτηματολογία (με περίπου 600 φωνητικά και μορφολογικά στοιχεία προς έρευνα) και μαγνητοφωνημένο συνεχή λόγο (περίπου 10 λεπτά αυθόρμητης ομιλίας). Δείγματα λόγου λαμβάνονται από 80-100

γεωγραφικά σημεία και 2-3 πληροφορητές από κάθε πόλη (Clua & Lloret 2006). Οι πληροφορητές και των γεωγραφικών σημείων της έρευνας γίνεται με σκοπό την αποτύπωση του κοινού τρόπου ομιλίας των αστικών και μη περιοχών, όπου βρίσκεται συγκεντρωμένος ο πληθυσμός, κι όχι μόνο τον εντοπισμό διακριτών διαλεκτικών χαρακτηριστικών.

Αντίθετα στις παραδοσιακές γλωσσογεωγραφικές έρευνες, οι πληροφορητές είναι κυρίως μεγάλης ηλικίας γηγενείς κάτοικοι (Chambers & Trudgill 1980: 33), που δεν έχουν μετακινηθεί σε άλλες περιοχές εντός ή εκτός της χώρας, δεν έχουν λάβει μόρφωση και ασχολούνται με παραδοσιακά επαγγέλματα (βοσκοί, τεχνίτες, κλπ), ώστε να έχουν μείνει ανεπηρέαστοι από τις παράγοντες όπως η εκπαίδευση, η επίσημη κοινή γλώσσα, τα Μ.Μ.Ε. κλπ.

Το υλικό μπορεί να μελετηθεί σε δύο μορφές α) ηχητικό αρχείο β) μεταγραμμένο σε κείμενο. Οι πληροφορίες που αντλούνται μπορούν να οδηγήσουν στη συγκρότηση ηλεκτρονικών χαρτών (Kretschmar 1988). Τα δεδομένα που προέρχονται από τα ερωτηματολόγια προσφέρουν φωνολογικά και μορφολογικά στοιχεία για τις διαλέκτους και τα δεδομένα των συνεντεύξεων περισσότερες συντακτικές πληροφορίες. Η σύγκριση με στοιχεία παλαιότερων ερωτηματολογίων και χαρτών επιτρέπει τη μελέτη των γλωσσικών μεταβολών.

Παραδοσιακά η ποιοτική και η ποσοτική ανάλυση των δεδομένων βασίζεται σε ένα μεμονωμένο στοιχείο (item centered) και είναι επιφανειακά προσανατολισμένη (superficially oriented), δηλαδή στηρίζεται στα φωνητικά αποτελέσματα της έρευνας. Σήμερα η ηλεκτρονική επεξεργασία μεγάλου αριθμού δεδομένων επιτρέπει την εξαγωγή ποιοτικών συμπερασμάτων με τη βοήθεια ενός μηχανισμού που καθορίζει τις δομικές διαφορές, ενός μέσου δηλαδή που μετρά το βάρος των πραγματικών υποκείμενων διαφορών (real underlying differences) και την ακριβή γλωσσική απόσταση μεταξύ των διαλέκτων και των γεωγραφικών ποικιλιών (linguistic distance) μέσω της διαλεκτομετρίας (dialectometry) (Viereck 1988). Άλλωστε η εκπόνηση στατιστικών μελετών ανέδειξε τη σημασία της συγκέντρωσης πλούσιου διαλεκτολογικού υλικού από ποικίλες γεωγραφικές περιοχές, το οποίο παρέμενε αναξιοποίητο σε διαφορετικού είδους έρευνες.

Η ηλεκτρονική επεξεργασία διαλεκτικού προφορικού λόγου σε βάσεις δεδομένων προϋποθέτει ασφαλώς την εύρεση αποτελεσματικών λύσεων σε προβλήματα, όπως η ακριβής φωνητική αποτύπωση του γλωσσικού υλικού, η χρήση νέων μεθόδων εισαγωγής των δεδομένων και άλλα ειδικότερα τεχνικά θέματα που σχετίζονται με τον συνεχή εμπλουτισμό, τη δομή και τη συμβατότητα των διαφόρων βάσεων δεδομένων μεταξύ τους (Schneider & Viereck 1984). Η κωδικοποίηση και η διευκόλυνση της επεξεργασίας των πληροφοριών που εισάγονται στη βάση σχετικά με την ταυτότητα του πληροφορητή (φύλο, ηλικία, κοινωνική τάξη, επάγγελμα, κλπ) και τις συνθήκες της συνέντευξης (χρόνος, τόπος, ερευνητής), καθώς και η καταχώρηση ποικίλων στοιχείων σε διαφορετικά αρχεία πληροφοριών (προφορά,

λεξιλόγιο, γραμματική/σύνταξη) είναι μερικά ακόμα ζητήματα που έχουν απασχολήσει τους ειδικούς.

Μια άλλη σύγχρονη διαλεκτολογική μέθοδος (Preston 1989, 1999) μελετά τον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι οι ομιλητές μιας διαλέκτου ορίζουν την διάλεκτό τους και τα γεωγραφικά της όρια με βάση την προσωπική τους αντίληψη γι' αυτήν (perceptual dialectology). Σε ορισμένες από τις έρευνες αυτού του είδους οι πληροφορητές καλούνται να χαράξουν πάνω σε έναν χάρτη τα όρια της διαλεκτικής τους κοινότητας, πέρα από τα οποία «οι άνθρωποι μιλούν διαφορετικά». Όταν η πλειονότητα των πληροφορητών φαίνεται να συμφωνεί για ένα γεωγραφικό σημείο πέραν του οποίου δεν χρησιμοποιείται η διάλεκτός τους και τα γεωγραφικά όρια μιας διαλέκτου να συμπίπτουν, κατά την αντίληψη πολλών διαφορετικών ομιλητών της, μεταφερόμενες σε ένα χάρτη, λειτουργούν όπως και οι δέσμες ισογλώσσων στην παραδοσιακή διαλεκτολογία.

4. Συμπεράσματα

Η ανανέωση των μεθόδων της σύγχρονης διαλεκτολογίας είναι επιβεβλημένη λόγω της αλματώδους τεχνολογικής εξέλιξης και των μέσων που αυτή προσφέρει (βάσεις δεδομένων, χρήση ηλεκτρονικών χαρτών, κλπ.) και των κοινωνικών μεταβολών (αστικοποίηση) και μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά:

- α) στην ανάδειξη της κοινωνικής διαστρωμάτωσης της γεωγραφικής ποικιλίας
- β) στη μελέτη γλωσσικών μεταβλητών πέραν της φωνολογίας και μορφολογίας (διαλεκτική σύνταξη, διαλεκτικός επιτονισμός)
- γ) στην εξαγωγή ποσοτικών συμπερασμάτων βάσει στατιστικών από μεγάλα σώματα υλικού (συχνότητες χρήσης)
- δ) στην καλύτερη ερμηνεία και διαχείριση του παράγοντα «χρόνος» στις γλωσσικές περιγραφές (μεταβάλλονται οι γεωγραφικές κατανομές με το πέρασμα του χρόνου; ανάγκη για καλύτερες συγχρονικές περιγραφές που θα επιτρέψουν και ολοκληρωμένες διαχρονικές θεωρήσεις)
- ε) στην πληρέστερη καταγραφή και ερμηνεία της ατομικής ποικιλίας (interindividual variation) (δυναμικότητα ή υποχώρηση της διαλέκτου, σύνθετο προφίλ ομιλητή, κοινωνιογλωσσικές παράμετροι)
- στ) στη συγκριτική μελέτη διαλεκτικής και επίσημης γραμματικής (ποια τείνει να είναι κανονικότερη; γλωσσική θεωρία)
- ζ) στη διαχρονική θεώρηση των διαλέκτων μέσω της μελέτης γλωσσικών ατλάντων διαφορετικών περιόδων (π.χ. έχουν υπάρξει μεταβολές στη γεωγραφική κατανομή των μεταβλητών π.χ. στην Κρήτη μετά τη μελέτη του Κοντοσόπουλου;)
- ζ) στη δημιουργία αρχείων προφορικού λόγου που θα αποτυπώνουν την πραγματική κατάσταση της γλώσσας (και των διαλέκτων της), όπως αυτή μιλιέται από το σύνολο του

πληθυσμού, σε αγροτικές, ημιαστικές και αστικές περιοχές, από μορφωμένους και μη, γυναίκες και άντρες, όλων των ηλικιών και επαγγελματιών.

Βιβλιογραφία

- Carver, C. M., (1989). *American Regional Dialects: A Word Geography*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Chambers, J. K & P. Trudgill, (1980). *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cheshire, J., (1982). *Variation in an English dialect: A sociolinguistic study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clua, E. & M. R. Lloret, (2006). "New tendencies in geographical dialectology: The Catalan *Corpus Oral Dialectal* (COD)". In Montreuil, J.-P. Y. (ed), *New Perspectives on Romance Linguistics, vol. II: Phonetics, Phonology and Dialectology*, 31-47.
- Coseriu, E., (1982). *Η Γλωσσολογία*. Μτφ. Κ. Μηνά. Θεσσαλονίκη. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Davis, L., (1982). "American social dialectology: a statistical appraisal". *American Speech* 57, 83-94.
- Francis, W. N., (1983). *Dialectology. An Introduction*. London & New York: Longman.
- Guy, G., (1980). "Variation in the group and the individual: The case of the final stop deletion". In W. Labov (ed), *Locating Language in Time and Space*. New York: Academic Press, 1-36.
- Hudson, R. A., (1996²). *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kirk, J.M., (1985). "Linguistic Atlases and Grammar: The Investigation and Description of Regional Variation in English Syntax". In Kirk, J., Sanderson, S. & J.D.A. Widdowson (eds), *Studies in Linguistic Geography. The Dialects of English in Britain and Ireland*. London: Croom Helm, 130-156.
- Κοντοσόπουλος, Ν., (1972). "Προβλήματα του ελληνικού γλωσσικού άτλαντα". *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 12, 43-49.
- _____ (1984). "Νέοι προσανατολισμοί στη διαλεκτολογική έρευνα στην Ελλάδα", *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 5, 65-72.
- _____ (1988). *Γλωσσικός Άτλας της Κρήτης*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Kretzschmar, W.A., (1988). "Computers and the American Linguistic Atlas". In Alan R. Thomas (ed), *Methods in Dialectology. Proceedings of the Sixth International Conference*. Clevedon: Multilingual Matters, 200-224.
- _____ (1994a). *Handbook of the Linguistic Atlas of the Middle and South Atlantic States*. Chicago: University of Chicago Press.
- _____ (1994b). "The Future of Dialectology", in Upton, C. & J.D.A Widdowson (eds), *Survey of the English Dialects: The Dictionary and Grammar*. London/New York: Routledge, 271-288.
- Kurath, H., (1939). *Handbook of the Linguistic Geography of New England*. Providence, RI: Brown University Press.
- Kurath, H. et al. (eds.), (1939-1943). *The Linguistic Atlas of New England*. 3vols. Providence, R.I.: Brown University Press.
- _____ (1949). *A Word Geography of the Eastern United States*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Labov, W., (1966) *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
- Labov, W, S. Ash & C. Boberg, (1997). *A National Map of the Regional Dialects of American English*. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Linn, M., (1983). "Informant selection in dialectology". *American Speech* 58, 225-243.
- Linn, M. D. & R. R. Regal, (1985). "Numerical Taxonomy as a Tool in Dialect Research". In H. J. Warkentyne (ed), *Papers from the Fifth International Conference on Methods in Dialectology*. Victoria, British Columbia: University of Victoria, 245-262.
- Milroy, G. & L. Milroy, (1993). *Real English: The grammar of English dialects in the British Isles*. London: Longman.
- Milroy, L., (1987). *Language and social networks*. Oxford: Blackwell.
- Orton, H. et al. (eds), (1962-1967). *Survey of the English Dialects*. Vol. I-IV. Leeds: E. J. Arnold.
- Orton, H., S. Sanderson & J. Widdowson, (eds.) (1978). *The Linguistic Atlas of England*. London: Croom Helm.
- Preston, D. R., (1989). *Perceptual Dialectology*. Dordrecht: Foris.

- _____ (ed.) (1999). *Handbook of Perceptual Dialectology*. Amsterdam /Philadelphia: Benjamins.
- Schneider, E. & W. Viereck, (1984). "The use of the computer in American, Canadian and British English dialectology and sociolinguistics". In H. Goebel (ed), *Dialectology*, Bochum: Brockmeyer, 15-60.
- Schneider, E., (1988). "Informants' Response Ratings in the *Survey of English Dialects*". In Alan R. Thomas (ed), *Methods in Dialectology. Proceedings of the Sixth International Conference*. Clevedon: Multilingual Matters, 396-405.
- Σετάτος, Μ., (1976). "Προβλήματα και μέθοδοι διαλεκτολογίας". *Α' Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου* (28-30 Απριλίου 1976). Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 23-29.
- Τζιτζιλής, Χ., (2000). "Νεοελληνικές διάλεκτοι και νεοελληνική διαλεκτολογία". Στο Χρηστίδης, Α. Φ. (εκδ.) *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της* (δίγλωσση ελληνογαλλική έκδοση). Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 15-22.
- Τριανταφυλλίδης, Μ., (1938). "Νεοελληνική γραμματική: Ιστορική Εισαγωγή". *Άπαντα*. Τόμος 3^{ος}. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 62-68.
- Trudgill, P., (1984). *On Dialect: Social and Geographical Perspectives*. New York: New York University Press.
- Trudgill, P. & J.K. Chambers, (eds.) (1991). *Dialects of English. Studies in grammatical variation*. London/New York: Longman.
- Trudgill, P., (1999). *The Dialects of English*. Oxford: Blackwell.
- Upton, C. & J.D.A. Widdowson, (eds.) (1994). *Survey of the English Dialects: The Dictionary and Grammar*. London/New York: Routledge.
- _____ (1996). *An Atlas of English Dialects*. Oxford: Oxford University Press.
- _____ (1999). "Dialectal Variation in English". *Proceedings of the Harold Orton Centenary Conference* (Leeds Studies in English, New Series 30). University of Leeds.
- Viereck, W., (1988). "The Computerisation and Quantification of Linguistic Data: Dialectometrical Methods". In Alan R. Thomas (ed), *Methods in Dialectology. Proceedings of the Sixth International Conference*. Clevedon: Multilingual Matters, 524-550.
- Wardhaugh, R., (2002). *An introduction to sociolinguistics*. Blackwell.
- Wolfram, W & R. Fasold, (1974). *The Study of Social Dialects in American English*. Englewood Cliffs, NJ.: Prentice-Hall.
- Wolfram, W. & N. Schilling-Estes, (2006). *American English: Dialects and Variation*. Oxford: Blackwell.